

ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА – ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА: ПАЛЛАДІАНСЬКІ ВЕНЕЦІАНСЬКІ ЦЕРКВИ

© Кубелік М., 2003

У статті розглядаються планувальні та образні вирішення церковних будівель А.Палладіо в контексті відносин Венеціанської республіки та Церковної держави і нововведень у політиці римської церкви.

Андреа Палладіо (1508-1580)¹ збудував у Венеції дві церкви², *San Giorgio Maggiore* та *Il Redentore*, історія планування і будівництва яких повинна розумітися як архітектурне вираження внутрішньоцерковної суперечки (руху Реформації у всій ширині палітри) з одного боку, і політичної суперечки між двома світськими владами (Республіки Венеції і церковної держави) – з другого. Тільки при такому підході архітектура та її церковне і світське значення будуть цілком зрозумілими.

* * *

Історія будівництва новобудови церкви монастиря *San Giorgio Maggiore* достатньо відома і докладно обговорювана в палладіанській літературі³. Майже так само детально показано Ісермейером⁴ літургійний розподіл у церкві та його історико-архітектурний зв'язок з іншими церквами⁵, передовсім у Венеції, а також роль окремих венеціанських патрициїв⁶ у русі Реформації.

Коротко узагальнюючи: Палладіо одержав замовлення на церкву в 1565 р., при тім було обумовлено вже в 1521-22 рр. вирішити нову спільну концепцію для цілого монастирського

¹ Спеціальної літератури про Андреа Палладіо є дуже багато; для огляду до його 400-ої річниці з дня смерті у 1980 р., див. *Howard Deborah. Four Centuries of Literature on Palladio // Journal of the Society of Architectural Historians. – XXXIX/3, 1980. – 224-241*; вичерпна монографія, що недавно з'явилася, див. *Boucher Bruce. Palladio. – Turin, 1994.*

² Для докладного розгляду архітектури палладіанської церкви, див. *Timofiewitsch Wladimir. Die sakrale Architektur Palladios. – München, 1968.*

³ Для узагальнення, див. *Puppi Lionello. Andrea Palladio. Das Gesamtwerk. – Mailand, 1973. – I. – 362-369.*

⁴ *Isermeyer Christian Ä. Le chiese del Palladio in rapporto al culto // Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. – X, 1968. – 42-58.*

⁵ Див. перш за все також, *Wittkower Rudolf. L'influenza del Palladio sullo sviluppo dell'architettura religiosa veneziana nel Sei e Settecento // Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. – V, 1963. – 61-72.*

⁶ Поняття патрициїв тут свідомо вибране, і не як поняття звичайного дворянства. Венеціанські вищі кола від початків Республіки творилися завдяки вибору своїх членів у *Gran consiglio*, з членства якого поступово утворювалися відомі родини (див. *Romanin Samuele. Storia documentata di Venezia. – 10 Bde. – Venedig, 1972-75. – 2. – 244-248*); вони називалися, правда, *nobil uomini*, і ставили, у письмовій формі *N.H.* перед звертанням або підписом, але вони не володіли ніяким дворянським патентом в звичайному розумінні цього слова, на відміну від вищого кола з *terraferma*, родини якого мали, в основному, узаконені імператором дворянські патенти. Для наслідків, які мали принести такі напружені відношення, і їхні впливи на інший архітектурний тип, урядові будинки, див. *Kubelik Martin. The Basilica Palladiana and the Loggia del Capitaniato: an Architectural and Socio-Historic Confrontation // Kurt W. Forster & Martin Kubelik (Hrsg.) Palladio – Ein Symposium. "Bibliotheca Helvetica Romana". – XVIII. – Rom, 1980. – 47-56*, перш за все 48.

комплексу, заклавши її у ситуаційний план⁷. Стан будівельних робіт, які продовжувалися протягом усього XVI ст., можна найкраще побачити з перспективного виду з висоти пташиного польоту Якопо де Барбарі з 1500 р.⁸ Замовником була Касінеська конгрегація Ордену Бенедиктинів⁹, яка від свого заснування у 1412 р. була відома тим, що бажала йти шляхом реформ¹⁰. У 1580 р., тобто в рік смерті Палладіо, церква в основному була завершена, бракувало ще хорів, частини внутрішнього оздоблення й інкрустації фасаду¹¹. Останніми закінчено фасади в 1611 р.¹² Незадовго до цього, у 1609 р., будинки на площі перед церквою, які, для прикладу, також було ще видно на картині *Provveditori della Zecca*¹³, знесені за настійливим бажанням дожив¹⁴.

Ця остання зміна, тобто розкриття цілого фасаду від розташованого навпроти політичного центру Венеції, а саме від *Palazzo Ducale* і *Piazzetta*, повинна розглядатися тепер у більш широких рамках містобудівельно-показного положення монастиря, у *Baccino di San Marco* на передньому плані цього урядового центру, і як частина обмеження церемоніального місця в'їзду для почесних гостей у Венецію¹⁵. Це містобудівельне положення монастиря включає,

⁷ Венеція, державний архів, Misc, Mappre 744. Цей генплан уперше був опублікований *Timofiewitsch Wladimir. Ein neuer Beitrag zu der Baugeschichte von San Giorgio Maggiore // Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. – IV, 1963. – 330-339*, і приписувався ним Тулліо Ломбардо/Tullio Lombardo. З тих пір багато обмірковувалося про авторство цього плану: так, *Isermeyer. Le chiese... – 57*, думав також про Алессандро Леопарді/Alessandro Leopardi. Однак важливою є вартість концепції, якою вона представляється в цьому плані, стосовно церковно-історичної еволюції та її архітектурної реалізації. *Isermeyer. Le chiese... – 46*, вбачає у плані церкви на час, відразу після її появи, ще одну реальну концепцію у розташуванні літургійних функцій, що у другій фазі, приблизно після 4-го десятиліття XVI століття, була ліквідована. Важливо, що стосується волі творчих архітекторів, з'являється тут значно більше розуміння плану як ситуаційного плану, якого також повинен був дотримуватися Палладіо. Крім того, відповідно оцінено подвійне півколо, що знаходиться ще за останнім куполом, саме на місці хорів у цьому плані. Хори там не представлені (на цьому плані ніщо не підписано), ні не визначене чітке місце для хорів. Таким чином, це залишає цілком відкритим припущення, чи було передбачене розташування хорів за вівтарем (у тісному місці між останнім куполом і задньою стіною) уже до того моменту, чи тільки відтоді, коли це розташування однозначно можна було архітектурно виразити, отже, у 1550–1551 роках коли хори попередньої будівлі прибудовано за вівтарем (*Isermeyer. Le chiese... – 47*). Але однозначними є два факти, по-перше, розташування хорів за вівтарем визначено ще перед Палладіанською новобудовою і, таким чином, належало до його замовлення, по-друге, Палладіо наслідився, ймовірно через цю необхідність, не дотриматися детальної схеми проекту церкви у її плані, однак цілком добре у розташуванні церкви.

⁸ Креслення, див. *Schulz Juergen. Jacopo de' Barbari's View of Venice; Map Making, City Views, and Moralized Geography Before the Year 1500 // The Art Bulletin. – LX, 1978/3. – 425-474*.

⁹ Про способи розробки рішення у цій конгрегації (під час важливих будівельних завдань вирішували Генеральні збори конгрегації, а не монастир) див. *Isermeyer. Le chiese... – 56*. Ця конгрегація була заснована в 1412 р. абатом монастиря *Santa Giustina* у Падуї, у 1429 р. приєднався до цієї конгрегації *San Giorgio Maggiore* у Венеції і з 1504 р. їй належав також головний монастир Бенедиктинів у Монтекассіно (для історичних джерел, див. *Isermeyer. Le chiese... – 56*).

¹⁰ Так, засновник конгрегації привів її вже відразу після заснування до поклоніння *Santa Giustina*; для історичних джерел див., *Isermeyer. Le chiese... – 44*.

¹¹ Для докладної хронології будівництва і добору архівного матеріалу, див., *Zorzi Giangiorgio. Le chiese e i ponti di Andrea Palladio. – Vicenza, 1967. – 42-56, 64-77*.

¹² Див., *Zorzi. Le chiese... – 54, 76*.

¹³ Для зображення значної частини цієї картини, див. *Timofiewitsch. Die sakrale... – Taf. 1, Abb. 2*.

¹⁴ Для дискусій між абатом, що був проти знесення, і дожами, див. *Gallo R. Andrea Palladio a Venezia // Rivista di Venezia. – I, 1955. – 1-24*.

¹⁵ Для значення *Baccinos di San Marco* на політичному, економічному, а передовсім репрезентативному рівнях, див. *Salvadori Antonio. La laguna come spazio urbano // Peroco Guido & Salvadori Antonio. Civiltà di Venezia. – 3. – Venedig, 1976. – 1331-1401*, перш за все Рис. 1658-1659.

nolens volens (волею-неволею), політичні масштаби, що визнавалися також певними дожами. Так, різні дожі дозволяли собі будувати свої надгробні монументи в нішах фасаду¹⁶ напевно для того, щоб бути, зрозуміло символічно, у безпосередньому видимому контакті зі спадкоємцями. Церковна держава, як духовна та світська влада, мала протягом цього часу напружені політичні відносини з Венеціанською державою, що засвідчують численні військові й політичні союзи проти Венеції¹⁷. І вона, розуміючи це, скеровувала їх також у релігійну площину, у той час як уся Венеціанська держава три рази відлучалася від церкви¹⁸. Наскільки було необхідним перенесення собору контрреформації, спочатку Папою Павлом III до Вінченци, отже, в очолювану й контрольовану Венецією область, його спадкоємцем Павлом IV до Трієнта¹⁹, також у цьому політичному контексті, залишається ще не доведеним. Завдяки відному містобудівельному положенню й особливим ставленням окремих дожів до монастиря *San Giorgio Maggiore*, архітектура цього монастиря повинна була набувати публічного характеру, що виходило далеко за межі новобудови іншої монастирської церкви. Ступінь політичної міграції, на яку успішно повинна була піддатися Венеціанська держава у своїх відносинах з Церковною державою²⁰, утруднював становище, беручи до уваги те, що замовником була реформаторсько орієнтована конгрегація, на архітектурну програму якої держава не могла мати безпосереднього впливу.

У такий спосіб представляється завдання Палладіо як проект, насичений архітектурними й літургійними перевагами, що він вирішує чітким формальним членуванням: хори монахів – розділені положенням колон – розташовані за вівтарем, і церква завдяки класичній архітектурній мові форм і завдяки трактуванню кольору виконувалася найбільш ясно та разом з тим добре зрозумілою для богомольців як літургійно. так і архітектурно.

¹⁶ Для розподілу при виборі, чий надгробний монумент повинен був розміщуватися в нішах, див. *Cooper Tracy E. La facciata commemorativa di San Giorgio Maggiore // Andrea Palladio: nuovi contributi. – Mailand, 1990. – 136-145.*

¹⁷ Особливий інтерес, щоб встановити зв'язок Венеція – Церковна держава у хронологічному контексті з реформацією, представляють війни довкола ліги Cambrai (1509-1517), під час яких Франція, Мілан, Габсбурги і Церковна держава виступили проти Венеції (для короткого огляду воєнних дій і наступних союзів у їх історико-архітектурних відношеннях, див. *Kubelik Martin. Saggio introduttivo, Le ville sotto la dominazione della Serenissima // Schiavo Remo, Guerrieri Cristina, Chiozzi Bruno. Ville del Vicentino. – Vicenza, 1995. – 5-46, передовсім 17).*

¹⁸ Наприкінці XV до початку XVII століть Республіка Венеція три рази відлучалася від церкви: 1. 1483-1485; 2. 1509-1510; 3. 1606-1607 (для огляду цих подій та їх "офіційного" обґрунтування, див. *Vittoria Eugenio, Storia cronologica di Venezia A successione dei Dogi. – Venezia, 1969. – 46, 49, 58; Morozzo Della Rocca Raimondo & Tiepolo Maria Francesca. Cronologia Veneziana dal 1300 al 1600 // Branca Vittore (Hrsg.). Storia della civiltà veneziana. – 2. – Florenz, 1979. – 335-383, перш за все 363, 368; Ibid. Cronologia Veneziana dal 1600 al 1866 // Branca Vittore (Hrsg.). Storia della civiltà... – 3. – Florenz, 1979. – 421-460, перш за все 428). Однозначне змішування державної і церковної політики, яке провадила тут Церковна держава, є, напевно, не випадковим, часовим збігом між союзницько-політичними діями проти Венеції і відлученням від церкви: Так співпало відлучення від церкви 1483-1485 рр. з війнами за Ферару, область, якою зацікавилася тоді з політико-владних міркувань за часів папи Ніколауса V (1447-1455) Церковна держава (див. *Cozzi Gaetano & Knapton Michael. Storia della Repubblica di Venezia, Dalla Guerra di Chioggia alla riconquista della Terraferma. – Turin, 1986. – 65-71*); теж від 1509-1510 рр. з великими завоюваннями країни лігоу Cambrai на венеціанській суші (див. прим. 16); і також від 1606-1607 рр. з іспанською підтримкою Папи і з військовою небезпекою, що виникла з цього (див. *Morozzo Della Rocca & Tiepolo. Cronologia Veneziana dal 1600... – 428).**

¹⁹ Для більш детального опису обставин перенесення Собору з Вінченци до Трієнта, див. *Mantese Giovanni, Memorie storiche della chiesa vicentina. – 3. – Vicenza, 1964. – 89-96.*

²⁰ Відлучення від церкви повинно було щонайменше психологічно уразити венеціанські власті, оскільки вони забороняли опублікування декретів про відлучення від церкви, див. *Morozzo Della Rocca & Tiepolo. Cronologia Veneziana dal 1300... – 368.*

Що означає тепер це архітектурне вирішення тільки в окресленому політичному і церковно-політичному зв'язку? Хори за вівтарем є традицією, яка типова для Касінеської конгрегації від новобудови головної церкви, *Santa Giustina* у Падуї²¹, початої у 1521 р.²², але що різко суперечило усе ще звичному тоді внутрішньому розташуванню в монастирській церкві²³, так як там хори, виходячи із середньовічної традиції, знаходилися перед вівтарем. Це, мабуть, не випадково, що в той же рік будівлю головної церкви було почато з нового, реформаторсько-орієнтованого літургійного розташування, інший монастир цієї конгрегації, *San Giorgio Maggiore*, дозволяє утверджувати Генеральними зборами конгрегації²⁴ нову загальну концепцію, що також слідує новому, реформаторському розташуванню у літургійному дусі. Невипадково, що реформаторсько-орієнтована конгрегація Орденів ці, звернені до церковних реформ архітектурні вирішення, лише декілька років після лютеранського узагальненого оголошення у Вітенберзі в 1517 р. вирішує як посібник для всіх своїх церков. Питання, чи хотіла Касінеська конгрегація приєднатися до реформації, у дусі руху відокремлення від римської церкви, потрібно швидше заперечити, оскільки, як правильно підкреслив Ісермейєр, протестантські церкви взагалі не мали ніяких хорів²⁵. Можливо, внутрішньо-церковними реформами вони саме перешкождали такому відокремленню, отже хотіли сприяти реформі у межах римської церкви. Відповідь на це питання буде закритою, з очевидних причин, а саме оправданого страху перед церковними репресіями. Яким чином зазнали їх саме у Венеції завдяки попереднім відлученням від церкви усієї держави, – у документах не знайдено, але існує непрямий доказ – відображення в архітектурі.

Архітектурна мова форм, котру вибирав Палладіо, є простою, зрозумілою і класичною: виходячи від головного фасаду як експозиції, коринфськими пілястрами і композитними півколонами всередині церкви показується членування в середній наві, бокових навах, серед-хресті і зонах переходу за рахунок переміщень від коринфських і композитних пілястр та півколон й, одночасно, передається архітектурно однорідна єдність з фасадом. Так само це стосується трактування кольору: сьогоднішня сірість ордерів²⁶ провадить до білизни на склепіннях і стінах. Зроблена так архітектурна ясність і доступність є цілком зрозуміла у

²¹ До історії будівництва *Santa Giustina*, див. *Alvarez Giulio Bresciani. La Basilica di Santa Giustina // Bellinati Claudio & Puppi Lionello (Hrsg.). Padova, Basiliche e chiese. – 1. – Vicenza, 1975. – 113-135.*

²² Для докладного тлумачення цієї традиції, див. *Timofiewitsch. Die sakrale... – 35*, хоча й *Isermeyer. Le chiese... – 45*, констатував що традицію у Касінеській конгрегації тільки приблизно з 1530 р. Ісермейєр покладається при цьому не на архітектуру церкви *Santa Giustina*, що однозначно оправдовує хори за церквою, а на опис 1606 року (*Cavacio D. Jacobi Historiarum coenobii D. Justinae Patavinae libri sex... 293*), отже, що походить з того ж року, у який Венеціанська держава була відлучена від церкви (див. прим. 17), і підтвердження реформаторських тенденцій було б недоречним.

²³ *Isermeyer. Le chiese... – 47*, вбачає в цьому типово венеціанське вираження, при чому цитує більш пізні церкви *San Nicola dei Tolentini* і *San Maria della Salute*, однак відводить реформаторський задній план, оскільки протестантські церкви не мають взагалі ніяких хорів. Процитовані ним приклади у Венеції дуже добре можуть формувати венеціанську традицію, але їх потрібно поставити після *San Giorgio Maggiore*, і, таким чином, вони не можуть розглядатися як складова частина першотрадиції, що впливала на *San Giorgio Maggiore*. Враховуючи реформаторську складову частину впливу, потрібні виділення тенденції, що потягли за собою готовий розрив з Римом, як наприклад, протестантство, яке цілком не знало ніяких хорів, і прагнення реформ, що хотіли залишитися у межах римської церкви. До останніх цілком можливо зачислити перетворення літургійного розташування в церковній архітектурі, яке, правда, так само повинно було постати на противагу консервативному крилу у курії як реформаторське.

²⁴ До процесу прийняття рішень у Касінеській конгрегації, див. прим. 9.

²⁵ Див. прим. 23.

²⁶ *Timofiewitsch. Die sakrale... – 15-16*, обговорює реставрацію перед 1958 р. (див., *Forlati Ferdinando, San Giorgio Maggiore. Il complesso monumentale e i suoi restauri (851-1956). – Padua, 1977*), і припускає невдалу реставрацію в обрамленні ордеру сірого кольору. Для нього має значення: *Интер'єр мислиться повністю білим...*, що надаватиме ще більшої ваги наведеному тут аргументу про ясність інтер'єру.

дусі Собору з Трієнта, що закінчувався у 1563 р., і хоча Собор саме для архітектури не видав ніяких директив²⁷, виводяться вони з інших рішень, наприклад, зі ставлення до церковної музики²⁸, однозначно відмови від секуляризації та вимог розуміння меси.

Отже, у церковно-політичному розумінні, архітектура монастирської церкви *San Giorgio Maggiore* сприяє процесу демократизації у межах церкви; її видне містобудівельне положення і особливе відношення, яке вона мала до деяких дожив цього часу²⁹, надають умовно представленим тут реформаторським тенденціям особливої ваги також у державно-політичній площині, хоч і не офіційно, тому що тут держава чи дожі не мали жодного впливу на рішення. Це могло розумітися як чисто внутрішньо-церковна справа, але послідовна дія якої була набагато очевиднішою.

* * *

Якщо Венеціанська держава безпосередньо не була причетна до *San Giorgio Maggiore*, то фігурує вона при будівництві церкви *Il Redentore*³⁰, представлена її сенатом як замовник. Про цю палладіанську церкву достатньо відомі й опубліковані не тільки історія будівництва, але й історія планування³¹, а передовсім політичний процес прийняття рішень – представлений багатьма засіданнями сенату³²:

4 вересня 1576 р., коли у Венеції лютувала чума, венеціанський сенат приймає рішення для звільнення від чуми побудувати Христу Спасителю церкву і щорічно вшановувати Його в урочистій процесії. 8 вересня 1576 р. дож Альвісе Моценіґо під час меси у церкві *San Marco* дає обіцянку здійснити це. Десятьма днями пізніше, 18 вересня 1576 р., Агостіно Барбаріґо і Антоніо Браґадіна було призначено *Provveditori sopra la fabrica*, і першочерговою справою доручено огляд потенційної ділянки під забудову. Двома місяцями пізніше, 22 листопада 1576 р., сенат голосував за три можливості³³, які у той же час обговорювалися докладно поза межами сенату³⁴: 1) нове будівництво церкви жіночого монастиря *Santa Croce*³⁵, 2) будівництво нової церкви для Єзуїтів

²⁷ Директиви, у повному розумінні цього слова, опубліковані вперше *Borromeo Carlo. Instructionum fabricae et supellectilis ecclesiasticae libri II. – Mailand, 1777.*

²⁸ Таким чином, передбачається, наприклад, у церковній музиці зрозумілість слів (отже, гомофонія на противагу до поліфонії), порівн. для цього, *Gallico Claudio. Musica sacra italiana nell'epoca della Controriforma // Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. – XIX, 1977. – 297-305.*

²⁹ Див. прим. 16.

³⁰ Про церкву *Il Redentore* є докладна монографія, *Timofiewitsch Wladimir. La chiesa del Redentore. – Vicenza, 1969*; крім того, опубліковані у зв'язку з цим результати досліджень узагальнені у, *Ibid. La chiesa del Redentore di Andrea Palladio // Bollettino del Centro Internazionale di Architettura Andrea Palladio. – XIX, 1977. – 69-84.*

³¹ Для критичного пояснення з архітектурними рішеннями, як вони виводяться з історії планування, див. *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore, a Compromise in Composition // The Art Bulletin. – 47, 1965. – 419-437.*

³² Протоколи релевантних засідань сенату опубліковані у, *Zorzi Giangiorgio. Le chiese... – 130-141.*

³³ Усі три ділянки під забудову, виставлені на більш вузькі вибори, були, певною мірою, пов'язані з монастирем або Орденом. Це зв'язане з необхідністю обслуговування церкви під час року (*fabricata in loco dove possi esser raccomandata a qualche religione per la buona custodia et governo di quella, siehe Zorzi Giangiorgio. Le chiese... – 123*), тому що вона повинна була використовуватися в рамках обітниць лише один день у рік для урочистої процесії.

³⁴ Таким чином, наприклад, монахині *Santa Croce* в декількох петиціях вихвалялися перевагами свого монастиря для цієї мети, див., *Zorzi Giangiorgio. Le chiese...;* а єзуїти *San Vitale* відразу одержали згоду керівництва у Римі, див., *Puppi Lionello. Andrea Palladio... – 419.*

³⁵ Також при відмові від пропозиції монахинь *Santa Croce* релігійні причини могли ставитися на задній план, тому що вони мали, завдяки володінню хрестом-реліквією (див., *Puppi Lionello. Andrea Palladio... – 419*) сильний релігійний аргумент для будівництва церкви Спасителя на їхній земельній ділянці.

у *San Vitale* на каналі Гранде³⁶, і 3) спорудження нової церкви на *Giudecca*, що могла б надаватися Капуцинам на догляд. Вибір падає на ділянку під забудову на *Giudecca*, що хоча була найдорожчою земельною ділянкою³⁷, однак найбільш придатною для репрезентативних і урочистих процесій³⁸. 9 лютого 1576 р. проголосовано за вибір архітектурного типу, а саме: чи для цього завдання церкви призначена продовгувата будівля церкви чи центрична споруда. Вибір випав на будівлю церкви з розвиненою повздовжньою віссю. Певна річ, з таким же успіхом це рішення було прийняте уже на початку грудня 1576 р., бо, як переконливо доводить Сіндинг-Ларсен³⁹, вибір мотиву *Osella*⁴⁰ року 1576 зі спрощеним зображенням продовгуватої будівлі церкви⁴¹ є підтвердженням у цьому напрямку, хоча всі інші, необрані пропозиції: центрична споруда чи фасад її храму, – показано як мотив. Звичайно, *Osella* зі зображенням продовгуватої будівлі церкви не тільки може розумітися як попередження ще офіційно не винесеного рішення про архітектурний тип церкви, але й так само бути призначеною засобом пропаганди для типу будинку з розвиненою повздовжньою віссю.

Палладіо не був бездіяльний у ці місяці: сприятливою виявилася його дружба з братами Барбаро, Даніелем, гуманістом і перекладачем Вітрувія⁴², та його братом Марк-Антоніо, державним діячем, що, за достовірними даними, був учасником обговорень сенату навколо

³⁶ На протизагу земельної ділянки монахинь *Santa Croce*, що все ще неоднозначно ідентифікулася, могла однозначно ідентифікуватися земельна ділянка біля *San Vitale*. Мова йде про *terreno del taipiera del nobile Ser Lazzaro Mocenigo nel Campo San Vitale sopra in Canal Grande (Zorzi Giangiorgio. Le chiese... – 123)*, що ще у XVIII столітті, коли використовувалася Каналетто (1697–1768) як каменотесна майстерня, і ним же зафіксувалася такою у *Vedute* [вид міста, ландшафту в правдивих відтвореннях]; щодо *Vedute*, див. *Baejer Katherine & Links J.G. Canaletto. – New York, 1989. – 142-144.*

³⁷ Земельна ділянка на *Giudecca* коштувала 3.000 дукатів, біля *San Vitale* – 2.500, а монахині *Santa Croce* не зажадали за земельну ділянку нічого, див. *Zorzi Giangiorgio. Le chiese... – 123.*

³⁸ Наскільки традиція будувати обітницьку церкву поза містом відіграла роль при виборі земельної ділянки на *Giudecca*, як раз разом з тим наскільки урочисто процесії вели до них, абсолютно не згадується в жодному документі; однак обидві інші земельні ділянки були значно більше в центрі міста, з них *San Vitale* навіть безпосередньо на каналі Гранде. У будь-якому випадку не впливали традиції обітницької церкви у виборі архітектурного типу, а саме, що вони повинні були бути центричними будівлями (це було санкціоновано навіть після собору Трієнта *Borromeo Carlo. Instructionum fabricae...*, як виняток бажаного будівництва будівлі з розвиненою повздовжньою віссю *expresis verbis*).

³⁹ *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 431-436.*

⁴⁰ *Oselle* є пам'ятними медалями дожив, як щорічний подарунок, зазвичай до дня св. Барбари, тобто 4 грудня, що роздавався тим патриціям, які мали право голосу в *maggior consiglio (Sanudo Marin. De origine, situ et magistratibus urbis venetia, ovvero la città di Venezia (1493-1510) ed. crit. di Angelo Caracciolo Arico'. – Mailand, 1980. – 306; щодо Oselle, див., Werdnig G. Die Osellen oder Münz-Medaillen der Republik Venedig. – Wien, 1889 (цит. за Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – Anm. 43)*. Дожам дозволено власне образне зображення тільки на *Oselle*, а не на інших монетах Республіки Венеції. На натягнуті відношення між посадою і особистістю в інсценізації *magnificenza* і *maestà* дожив, і важливість *Oselle* у цьому власному зображенні вказала *Imesch Oehry Kornelia. Serenissima und "Villa", Skizze zu einer Rhetorik der architektonischen Form in Palladios venezianischen Villen der Terraferma // Georges-Bloch-Jahrbuch Kunstgeschichtlichen Seminars der Universität Zürich. – 2. – Zürich, 1995. – 74-85, тут 79.* Відмова в 1576 р. від можливості відійти від мотиву Спасителя і його спрощеного архітектурного зображення, повинна тут розумітися як документ, значення якому надавав дожив виконанням обітницької та її архітектурної форми.

⁴¹ Для роз'яснення з інтерпретацією можливих зразків цього спрощеного зображення, *Basilica Aemilia* чи античних надгробних монументів, див. *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 435-436.* Однак важливим виявляється тут, що тільки один варіант типу будівлі з розвиненою повздовжньою віссю і відповідно два з центричною будівлею та мотивом фасаду храму залишаються пропозиціями.

⁴² Палладіо підготував ілюстрації для прокоментованого перекладу Вітрувія, *Barbaro Daniele. I Dieci Libri dell'Architettura di M. Vitruvio tradutti et commentati di... – Venedig, 1556 (ed. princ).*

виконання обітниць щодо будівництва церкви *Il Redentore*. Таким чином, він міг уже до засідання сенату від 16 лютого 1576 р. (отже, тільки тиждень після рішення про архітектурний тип⁴³) запропонувати відповідний план будинку з розвиненою повздовжньою віссю – знову, як у *San Giorgio Maggiore* з хорами за вітварем – на земельній ділянці на *Giudecca*, й одержати замовлення. Ця група довкола Даніеля Барбаро, яка, щоправда, вже 1570 р.⁴⁴, отже, перед обговоренням про церкву *Il Redentore*, не існувала і до якої належали політики, письменники, художники, а також Палладіо, названа Сіндінг-Ларсеном лише як *faction*⁴⁵, постулювалася Корбозом в іншому контексті як *Club Barbaro*⁴⁶, і повинна була розумітися як коло венеціанських гуманістів цього часу.

При обох вирішальних голосуваннях⁴⁷, як при виборі ділянки під забудову, так і архітектурного типу, ця група senatorів не могла реалізувати свої уявлення. Щоб зрозуміти тепер владну, державну й церковно-політичну імплікації (слідкування) цих поразок на виборах (і все-таки, незважаючи на успіх "їхніх" архітекторів, Андреа Палладіо зумів пробитися) у більш широкому історичному контексті, повинні розглядатися не тільки власні виступи в обговореннях, а отже, прийняті причини для одного чи іншого вибору, але й імпліковані наслідки окремих рішень.

При виборі ділянки під забудову Марк-Антоніо Барбаро виступав політичним представником гуманістів, довіреною особою Паоло Тієполо, який, хоча й нерішуче, але все-таки

⁴³ *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 430* наводить аргументи, що цей короткий час примушував Палладіо до компромісів у концепції проекту (...points to a hasty adaptation..., *Ibid.* – 430, а підзаголовок статті підкреслює цей підхід ще більше: ...*A Compromise in Composition*) і обґрунтовує це надалі габаритними розмірами затвердженого Палладіо 17 лютого проекту, що перевершував з боку (мається на увазі лише у поперечній будівлі і довкола близько 1,5 м) і ззаду куплену спочатку земельну ділянку; достатньо часу стримувався Палладіо, так *Sinding-Larsen Staale. – 430*, надійних границь земельної ділянки. Йдеться, знову за *Sinding-Larsen*, про те, що уся відсутня позаду земельна ділянка і без того належала монастирю Капуцинів (*Ibid.* – 428). Лише 17 лютого, отже, на цьому ж засіданні, обговорюється збільшення наділу ділянки під забудову і вирішено подальшу основну купівлю власниками, родиною Ліппомані (*Zorzi Giangiorgio. Le chiese... – 133*). У рамках впливового проектного процесу, прийнятого політичними носіями рішення, є, однак, так само аргументовані протилежності: якщо хотіли одержати замовлення, і останнє включене в аргументації *Sinding-Larsen*, тоді тим більше повинні були намагатися триматися строго за всі переваги. Якщо *Oselle*, як прийнято, також 4 грудня 1576 р. (див. прим. 40) була розділена, то повинно було деякий час до того приглянутися рішення мотиву для *Osella* року 1576. Чи тепер факт, що на справжній *Osella* була представлена будівля церкви з розвиненою повздовжньою віссю (див. прим. 40 & 41), як виглядає попередження рішення сенату, чи як засіб пропаганди, то однозначно саме не пізніше, ніж до моменту цього вибору мотиву (і Палладіо, очевидно, довідався не пізніше, аніж його друзі серед патриційів *maggior consiglio*, перш за все Барбаро, що одержав подарунок дожив), що також слід було взяти до уваги будівлю церкви з розвиненою повздовжньою віссю як архітектурний тип для *Il Redentore*. Тож, коли переконані, що центрична будівля для цієї церкви є справжнім архітектурним типом, розглядають її як архітектор, що хотів би замовлення (див. вище) з варіантом будівлі з розвиненою повздовжньою віссю. Разом з тим з'являється нав'язування ...*hasty adaptation*... і ...*Compromise in Composition*..., принаймні, що для такої розробки потрібен час як невірне.

⁴⁴ Про стосунки між Андреа Палладіо і Даніеле Барбаро, див. *Forssman Erik. Palladio A. Daniele Barbaro // Bollettino del Centro Internazionale di Studi di Architettura Andrea Palladio. – VIII. – 1996/2. S. 68-81 Erik.*

⁴⁵ *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 419.*

⁴⁶ *Corboz Andre. Contributo all'urbanistica palladiana: La pianta di Hochelaga (1556) quale progetto del Club Barbaro // Forster Kurt W. & Kubelik Martin (Hrsg). Palladio – Ein Symposium, "Bibliotheca Helvetica Romana". – XVIII. – Rom, 1980. – 57-69.*

⁴⁷ Хоча такі голосування були таємними, Марк-Антоніо Барбаро в обговореннях перед обома голосуваннями схилився до думки, яка була слабшою. Щодо його думок про ділянку під забудову, див. прим. 4; щодо цього ж про архітектурний тип, див. прим. 55.

однозначно наполягав на земельній ділянці Єзуїтів у *San Vitale*⁴⁸. Особливий інтерес представляє тут застосування Тієпола для Єзуїтів, Ордену який, з одного боку, взявся за заплановану церкву під його наглядом, одержавши вже дозвіл з Риму⁴⁹, а з другого, як Орден Контрреформації переслідував вкрай консервативно-церковницьку лінію⁵⁰. Одночасно цей вибір дав Єзуїтам у Венеції санкціоновану державою позицію, котра їм, саме на початку інквізиції, дуже полегшила їхню діяльність. Це повинно розглядатися в рамках згадуваного політичного напруження між Церковною державою і Республікою Венецією як вкрай проблематичне⁵¹. Тим більше, дивним є те, що Марк-Антоніо Барбаро приєднався до цієї думки⁵². Отже, поразка на виборах може розумітися тут не обов'язково як поразка гуманістів.

При другому вирішенні, однак, є ці фронти уже здебільшого недвозначними: архітектурний тип, як часто згадувалося, повздовжня чи центрична будівля виходять далеко поза звичайне питання архітектурної переваги. Тут йдеться, саме в XVI столітті, про принципову дискусію довкола ідеальної форми церкви. Незлічені роботи сперечалися з цим феноменом⁵³:

⁴⁸ Zorzi Giangiorgio. *Le chiese... – 123*, цитує повідомлення кардинала Августина Валієр, який говорить: *Primo si alzò a parlare il Procuratore Paolo Tiepolo, uomo autorevole. Perorò per San Vitale come il luogo in sè stesso migliore, e per i Gesuiti, benemeriti della Chiesa e della Repubblica, ... Anche il Procuratore Marc'Antonio Barbaro appoggiò questa proposta, però senza insistervi.*

⁴⁹ Див. прим. 34.

⁵⁰ Залишається пояснити дії Паоло Тієпола у його довоглітній, частково дуже скрутний час, успішній діяльності як венеціанського посла в Римі: лише 20 серпня 1576 р. він став довіреною особою, отже, вже за дожа Альвіса Моценіго (див. *Memmo M. Antonio. Degnià Procuratoria di San Marco di Venezia. – Venedig, 1602. – 88*) і лише декілька тижнів перед обітницею щодо будівництва *Il Redentore*. Перед цим був він під час понтифікату трьох Пап, Піюса IV (1560-65), Піюса V (1566-72) і Грегора XIII (1572-85) венеціанським послом у Римі (див. щодо цього, а також щодо його діяльності як посла, *Bouwisma William J. Venice and the Defense of Republican Liberty, Renaissance Values in the Age of the Counter Reformation. – Berkley, Los Angeles & London, 1984. – 187-189, 191, 267*).

⁵¹ Див. прим. 18 & 20.

⁵² Поряд з поставленими тут на передньому плані зв'язками, які ґрунтуються на гуманістичному підході (так вважають Франческо Барбаро, батька Данієле Марк'Антоніо провідну особистість гуманістів свого часу, порівн. щодо цього, *Queller Donald O. The Venetian Patriariate, Reality versus Myth. – Urbana & Chicago 1986. – 5*), надавалося між родинами патрициїв (для використовуваного тут поняття патрицій, див. прим. 5) історично умовні розподіли, що будувалися на багатоглибших традиціях. Таким чином, родини, зазначені як *casa*, розділено на три групи, з огляду який вік мав їхній "дім": *case vecchie, case nuove i case novissime* (щодо цього розподілу, див., перш за все, *Cozzi Gaetano. Il Doge Niccolò Contarini, Ricerche sul patriariato veneziano agli inizi del Seicento. – Venedig & Rom, 1958. – 5; Georgelin Jean. Venise au siècle lumières. Civilisations et sociétés 41. – Paris & Den Haag, 1978. – 619, 646-649 [цит. за Imesch Oehry Kornelia. Serenissima und "Villa"... – Прим. 78]; див. далі, *Zorzi Alvise & Marton Paolo. I palazzi veneziani. – Udine, 1989. – 17*); і після того, коли родини представляли духовних сановників, духовенство і членів ордену, що їх теоретично не допускало до державних посад та членства у визначених радах (*Imesch Oehry Kornelia. Serenissima und "Villa"... – 82*), отже, в *papalisti* чи *romanisti* (для списку *papalisti* у році 1508, див. *Sanudo Marin. I Diarii 1496-1533. – Bologna, 1969-70. – col. 734-735, цит. за Imesch Oehry Kornelia. Serenissima und "Villa"... – Anm. 81*). До *case vecchie* входили ті родини, які уже перед IX ст. належали Венеціанському патриціату (див. *Zorzi Giangiorgio. Le chiese... – 17*), до *casa nuove* відносилися ті родини, з яких щонайменше один член ще перед т. зв. *Serrata del Gran Consiglio* був обраний у цю раду хоч би на один діючий період (для точного законодавства, яке під поняттям *Serrata... ввійшло у венеціанську історію*, див. *Romanin Samuele. Storia... – 2. – 244-248*). *Case novissime* складалося з тих 30 родин, члени яких при Chioggia ввійшли (див. *Cozzi Gaetano & Knapton Michael. Storia... – 3-47*) набули особливих заробітків (щодо переліку цих родин, див. *Romanin Samuele. Storia... – 3. – 217-218*). Якщо мати бажання зрозуміти Марк-Антоніо Барбароса на цьому тлі майже як суперечливого до показного відношення, тоді випливають наступні зв'язки: обидва *Provveditori sopra la fabrica* належали з одного боку до *casa vecchie* (Антоніо Брагадін, див. *Georgelin Jean. Venise... – 648; Zorzi Alvise & Marton Paolo. I palazzi... – 17*) й іншого – *casa nuove**

з точки зору гуманістів церква, побудована на колі, була архітектурною реалізацією неоплатонічного ідеалу. Цьому ідеалові протистояв символічний ідеал розп'ятого Христа в церкві з планом у формі латинського хреста як ідеологічний аргумент консервативності. Представники вищезгаданої ідеології мали, напевно, свої практичні міркування⁵⁴. У будівлі церкви з розвиненою повздовжньою віссю більше сенаторів знаходять місце саме в ієрархічному розташуванні, а повздовжня будівля церкви дозволяє необхідне формування бокових вівтарів, оскільки вони необхідні при монастирській церкві. Марк-Антоніо Барбаро, як представник гуманістів, від самого початку, задовго до того, коли це повинно було привести до безпосереднього голосування, рішуче й голосно виступав на захист центричної будівлі⁵⁵. Цікавим є, яким обґрунтуванням було покладено кінець його красномовству: Леонардо Дона наполягав на точці зору, що Богіві форма церкви байдужа⁵⁶. В архітектурно-теоретичних працях, які

(Agostino Barbarigo, див. *Zorzi Alvise & Marton Paolo. I palazzi... – 17*), внаслідок чого було дано "справедливий" поділ між обома прошарками; прокуратор Паоло Тієполо, до аргументації якого в обговоренні приєднався Марк-Антоніо Барбаро (див. прим. 48 & 50), належав не тільки до *casa vecchia*, але й до однієї із дванадцяти особливо відомих, т. зв. *apostolische* родин (щодо переліку *apostolische* [і чотирьох *evangeliste*] родин, див. *Georgelin Jean. Venise... – 648-649*); Леонардо Дона, котрий взагалі не хотів дискутувати про форму церкви (див. прим. 56) – *casa nuova* (див. *Zorzi Alvise & Marton Paolo. I palazzi... – 17*); і нарешті, родина Барбаро належала до *case nuove*, що можна відслідкувати до 992 року (див. *Freschot D. Casimiro. La nobiltà veneta. – Venedig, 1707. – 264-267*). Факт, що дож, Альвісе Моценіго, який належав до *casa nuove*, не мав особливого значення, тому що з 1382 р. (до 1612) усі дожі вибиралися з цього прошарку патриціїв (йдеться про близько 16 родин, т. зв. *ducali*, див. *Chambers David & Pullan Brian [Hrsg.] Venice, A Documentary History, 1450-1630. – Oxford, 1992. – 26, Ann. 42*). Коли маєте бажання зрозуміти підтримку Барбароса Тієполо, тоді, ймовірно, факт, що обидві родини належали до *papalisti*, набуває важливого значення. У зовсім загальних рисах встановлює *Tafari Manfredo. Venezia e il rinascimento, religione, scienza, architettura. – Turin, 1985. – 169-171*, відношення між венеціанською олігархією й мистецьким меценатством. Щодо відношення венеціанських замовників Палладіо на *terraferma* і їхньої приналежності до різних *case* чи до *papalisti* і відповідно *romanisti*, *Imesch Oehry Kornelia. Serenissima und "Villa"... – 81-83* підтвердив вперше конкретний зв'язок між обраною Палладіо та його замовниками архітектурною мовою форм (наприклад, класичний фронт храму) і тією приналежністю; див. також *Ibid.*, *Palladio's Venetian Villas, the Serene Republic and the Ideology of Magnificence in the Sixteenth Century*, тут NNN-MMM. Думки, що містяться у цій примітці провадять назад до цікавої дискусії з п. доктор Корнелією Імеш Ори, якій автор сердечно хотів би подякувати.

⁵³ Принциповою роботою, що встановлює архітектурно-історичний зв'язок між обговоренням, є як і раніше *Wittkower Rudolf. The centrally Planned Church and the Renaissance // Ibid. Architectural Principles in the Age of Humanism. – London, 1962. – 1-32*; зв'язок між аналогічним обговоренням при новобудові *S. Peter* у Ватикані і церкви *Il Redentore* знаходимо у *Timofiewitsch Wladimir. Die sakrale... – 76-79*. Здійснення гуманістичного ідеалу центричної будівлі в сакральній архітектурі було дозволене Палладіо лише при *Tempietto* вілли Барбаро у Масер, почато – в рік його смерті. Замовником будівництва був Марк-Антоніо Барбаро, отже той, хто також бурхливо заступився при будівництві *Il Redentore* за центричний варіант будівлі; для огляду літератури щодо цього, див., *O'Brien John. The Tempietto at Maser: Function, Liturgy, and Iconography, Masters Thesis. – Cornell University, Ithaca, 1990*.

⁵⁴ *Timofiewitsch Wladimir. La chiesa... – 70-71*, встановлює тут безпосереднє відношення між "ідеалістиче(n)"... – *Humanisten*, і *realistische(n) Praktiker(n)*, без символічного змісту, що мав місце в адвокатів будівлі з розвиненою повздовжньою віссю, і також без, потенційного заперечення, чи можливо в центричній будівлі віднайти неймовірно практичні аспекти.

⁵⁵ Історичні джерела процитовані за *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 419*.

⁵⁶ Історичні джерела процитовані за *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 419*. Саме від Леонардо Дона (так само як Барбаро, *papalista*, див. прим. 52), який вважався особливо вірним церкві і пізніше був послом Святого Престолу (див., *Folena Gianfranco [Hrsg.] Storia della cultura veneta. – 4/1. – Vicenza, 1983. – 17-18*), ця відповідь на промову Марк-Антоніо Барбаро повинна мати особливу вагу.

з'явилися у Венеції, знову виявляються обидві ідеологічні точки зору. Латинський хрест у 1554 р. графічно виразно пропагується отцем П'єтро Каттанео⁵⁷. На протипагу цьому Палладіо приводить аргументи у своїй *I quattro libri dell'architettura* за 1570 р., що *E però ancora noi, ... eleggeremo la più perfetta, & più eccellente; e conciosiacche la Ritonda sia tale, perche sola tra tutte le figure è semplice, uniforme, eguale, forte, e capace, faremi i Tempij ritondi; à quali si conviene massimamente questa figura, perche essendo essa da un solo termine rinchiusa, nel quale non si può ne principio, ne fine trovare, ne l'uno dall'altro distinguere; & havendo le sue parti simili tra di loro, e che tutte partecipano della figura del tutto; e finalmente ritrovandosi in ogni sua parte l'estremo egualmente lontano dal mezzo; è atissima a dimostrare la Unità, la infinita Essenza, la Uniformità, & la Giustizia di DIO*⁵⁸.

Рішення венеціанського сенату щодо конкретного палладіанського проекту потрібно розуміти також як політичний ступінь міграції між рухом за реформи, з одного боку, і консервативними церковними колами з другого. З однієї сторони пропагувалася будівля церкви з розвиненою поздовжньою віссю, з короткою поперечною будівлею (і тут було можливим проводити аргументацію вузькості купленої та докупленої земельної ділянки на передньому плані⁵⁹), і що може розумітися як латинський хрест, з іншої – виноситься хор за вітвар, що означало тепер також офіційне державне підтвердження вибору такого ж літургійного розташування, як у *San Giorgio Maggiore*, а, отже, як згадувалося вище⁶⁰, реформаторський шлях. Вибір цієї особливої форми пілястрової церкви доводить це відбиття до ще вищої міри: з одного боку цей тип церкви розглядається проповідницькими Орденами, перш за все Єзуїтами, як ідеальний тип для контрреформаторської церкви. Достатньо розглянути тут церкву *Il Gesù* в Римі, головну церкву Ордену Єзуїтів, і вплив цієї церкви на церковну архітектуру наступних століть у Європі. Однак, з другого боку, повздовжній перетин *Il Redentore* займає ієрархічний уклад, зазвичай за рахунок незвичного для пілястрових церков рівня підлоги, що підіймається від входу (рівня землі), через зовнішній сходовий майданчик, основне приміщення до вітварного приміщення, так що тут уже досягнуто при виборі проекту чіткої владно-політичної організації для завершальної Служби Божої щорічного святкового хресного ходу до дня звільнення від чуми. Якщо зійтися на цій аргументації, тоді виявляється зрештою рішення венеціанського сенату для цього проекту не як виступ в церковно-політичній реформаторській суперечці, а як державно-політичний акт до представництва політичних можновладців. Так є, ще далі підтверджується уже згаданий вирок Леонардо Дона про байдужність Бога щодо форми церкви⁶¹.

Отже, весь процес прийняття рішень відображає не тільки співвідношення влади у сенаті (гуманісти були в меншості), і не тільки вмиле політичне відбиття на внутрішньому і зовнішньому, але і представницькі побажання окремих угруповань.

* * *

Дві церкви, одного архітектора, однакового літургійного розташування, однак одного разу замовлялися духовними, одного – світськими забудовниками, дозволили виявити увесь розмах владно-політичних боїв, які проходили у XVI столітті у "вільній" державі: архітектура як відображення історичних боїв влади навколо церковних і особистих ідеологій.

⁵⁷ Cattaneo Pietro. *I quattro primi libri di architettura*. – Venedig, 1554. – III/XIII & XIV.

⁵⁸ Palladio Andrea. *I quattro libri dell'architettura*. – Venedig, 1570. – IV. – 6.

⁵⁹ Для детального розгляду щодо величини земельної ділянки, необхідних основних купівель землі і плану церкви, див. *Sinding-Larsen Staale. Palladio's Redentore... – 427-430.*

⁶⁰ Див. прим. 22 & 23.

⁶¹ Див. прим. 56.